

بسم الله الرحمن الرحيم

تحلیل محتوای سخنرانی مقام معظم رهبری در اول فروردین ۱۳۹۶ در باب مساله مدیریت کشور

محمدصادق فاضل

چکیده:

مقام معظم رهبری در مناسبت‌های گوناگون، پیرامون مسائل مهم ایران و جهان برای عموم مردم و اقشار خاص، صحبت می‌کنند. یکی از مهم‌ترین این صحبت‌ها در اول فروردین هر سال در صحن جامع رضوی آستان قدس است. این مقاله با هدف تحلیل صحبت‌های ایشان در اول فروردین سال ۱۳۹۶ برای رسیدن به نکته کلیدی صحبت‌های ایشان که محور بیانات مقام معظم رهبری باشد انجام گرفته است. این تحقیق به روش کیفی با رویکرد تحلیل محتوا انجام گرفته است. داده‌ها از متن سخنرانی در اول فروردین ۱۳۹۶ گرفته شده است که با استفاده از پاراگراف‌بندی سایت «خامنه‌ای دات آی آر»، برای هر پاراگراف، کد مفهوم در نظر گرفته شده، و پس از تعیین مفاهیم و زیر مقوله و سپس مقوله‌بندی به تئوری ختم شده است. از داده‌های این تحقیق ۲۳۸ کد مفهوم تعیین گردید که در انتها به سه مقوله «مدیریت کشور، اقتصاد و انتخابات» منتهی شد. این مقاله در انتها به این یافته رسیده است که سخنان مقام معظم رهبری در ابتدای فروردین ۱۳۹۶ پیرامون محور «مدیریت صحیح کشور» بوده است.

کلیدواژه‌ها:

مدیریت صحیح کشور، مقام معظم رهبری، اقتصاد، انتخابات

مقدمه

مقام معظم رهبری به عنوان رهبر شیعیان جهان در هر یک از بیانات خود مطالبی راهبردی برای امت اسلامی بیان می‌کنند. در هر یک از بیانات ایشان که به مناسبت‌های مختلف ایراد می‌شود، موضوع یا موضوعات مهمی را مقام معظم رهبری گوشزد می‌کنند. از جمله بیانات ایشان، سخنرانی اول فروردین است که هر ساله در اجتماع عظیم و پرشور زائران و مجاوران حرم رضوی (ع) ایراد می‌شود. اهمیت صحبت ایشان در تاریخ اول فروردین از این جهت است که سخنان مقام عظمای ولایت در این تاریخ، هم مربوط به مسائل سال گذشته است و هم اشاراتی پیرامون مسائل مهم سال جدید می‌باشد. مقام معظم رهبری در اول فروردین ۹۶ بنابر وقایع گذشته و آینده، حول دو محور «مسائل معیشتی و اقتصادی» و «انتخابات» صحبت‌هایی را بیان داشتند.

مقام معظم رهبری به اعتراف دوست و دشمن قوه تحلیل بالایی در مورد مسائل مختلف دارند و هر زمان که صحبت می‌کنند، مطابق با شرایط و نیازهای روز است. با توجه به این قدرت تحلیل در ایشان در هر یک از بیاناتشان می‌توان نیاز جامعه را در آن زمان بدست آورد. به همین سبب این پژوهش به بررسی این دو موضوع در سخنان ایشان به طریق روش کیفی از نوع «تحلیل محتوا» پرداخته است.

روش

این مطالعه به روش کیفی و رویکرد تحلیل محتوا (Content Analysis) انجام شده است. روش تحلیل محتوا، پژوهشی است که در آن فرد الگوهای معنای نمادین درون متن مکتوب، صدا، تصویر یا دیگر سیستم‌های ارتباطی را بررسی می‌کند. (نیوتن، لارنس، ۱۳۹۰، ص ۶۹۴)

تحلیل محتوا یک شیوه پژوهشی است که برای تشریح عینی، منظم و کمی محتوای آشکار پیام‌های ارتباطی به کار می‌رود. این شیوه ابتدا در علوم ارتباطات به کار گرفته شد و در حال حاضر در تحلیل رسانه‌ها استفاده زیادی دارد. در سال‌های اخیر این شیوه پژوهش در سایر علوم نیز مورد استفاده قرار گرفته است. با توجه به اهمیت این روش و کمبود منابع فارسی، این مطالعه مروری به منظور روشن‌سازی و تبیین ابعاد، تعاریف، طبقه‌بندی‌ها، اصول و مبانی مفهومی این روش، با استفاده از کتاب‌ها و

مقالات داخلی و خارجی انجام شده است. تحلیل محتوا به اعتقاد بیشتر صاحب‌نظران روش پژوهشی است که برای بیان مفاهیم یا واژه‌های معینی در یک متن و یا مجموعه‌ای از متون استفاده می‌شود. برخی نیز آن را یک روش تجزیه و تحلیل داده‌ها می‌دانند. متن می‌تواند شامل کتاب، فصل یا فصل‌هایی از یک کتاب، نوشته‌ها، مصاحبه، گفتگو، عناوین و مقالات مطبوعات و اسناد تاریخی باشد. پژوهشگر با استفاده از تحلیل محتوا وجود مفهوم و ارتباط بین واژه‌ها و یا مفاهیم را تحلیل کرده و درباره پیام‌های موجود در متن، نویسنده آن، مخاطب و حتی فرهنگ و دوره زمانی اثر نتیجه‌گیری می‌نماید. نتیجه‌گیری: تحلیل محتوا هم در تحقیقات کمی و هم در تحقیقات کیفی قابل استفاده می‌باشد (ضیغمی و همکاران، ۱۳۸۷: ۴۷).

مراحل تحلیل محتوا

مراحل روش تحلیل محتوا به این ترتیب است:

- ۱) مشخص کردن هدف
- ۲) طرح سئوالات و فرضیه‌ها
- ۳) انتخاب واحد تحقیق
- ۴) ساختن زیرمقوله‌ها
- ۵) ارائه تعاریف نظری - علمی
- ۶) مشخص کردن جامعه آماری
- ۷) نمونه‌گیری
- ۸) کد گذاری و جمع‌آوری داده‌ها
- ۹) روایی و پایایی
- ۱۰) آزمون‌های آماری (فراهانی و همکاران، ۱۳۹۰: ۵۵)

هدف تحقیق

هدف در این تحقیق بررسی عمیق سخنان مقام معظم رهبری در فروردین ۱۳۹۶ است. که پس از بررسی متن سخنرانی کلیدواژه «مدیریت جهادی» به کلید واژه کلام رهبری در این سخنرانی انتخاب شد. علت انتخاب این سخنرانی، عمومی بودن افراد شرکت کننده در این سخنرانی و همچنین وجود این احساس است که سخن در اول فروردین به معنای گزارشی از سال گذشته و چشم اندازی برای سال نو می باشد.

مراحل انجام کار این تحقیق

با وجود متن سخنرانی درسایت (خامنه ای دات آی آر)، داده های خام به آسانی قابل دسترسی بود. برای تفکیک سخنان از شیوه پاراگراف بندی کارشناسان سایت مذکور استفاده شد. برای انجام پژوهش هر پاراگراف در کادری قرار داده شد و برای هر کادر به فراخور احتیاج، کدمفهوم تعریف گردید. بر این اساس، ۲۳۸ کدمفهوم برای کل متن سخنرانی ایجاد گردید.

در مرحله بعد، برای ۲۳۸ کدمفهوم، تعداد ۲۶ مفهوم تعریف شد. این کار پس از دسته بندی که کدمفهوم ها بر اساس پاراگراف بندی سایت انجام گردید. در سومین مرحله و پس از مطالعه دقیق، تعداد ۶ زیرمقوله برای آن مفاهیم تعریف شد و همچنین در مرحله بعد تعداد ۳ مقوله برای زیرمقوله های یاد شده به دست آمد و تا بتوان در نهایت امر به یک تئوری دست یافت.

پیشینه بحث

بحث «مدیریت کشور» در کلام رهبری پیشینه طولانی دارد و در سخنرانی های دیگر ایشان نیز مورد تاکید قرار گرفته است که در ادامه به برخی از آنها اشاره خواهد شد :

« برخی مشکلاتی که برای او وجود داشت نشان داد، هم در روز بیست و دوم بهمن، در روز قدس و در راهپیمایی عظیم اربعین این عزم را، این همت را از خود بروز داد و نشان داد. مدیریت جهادی هم در برخی از بخش ها بحمدالله بارز و آشکار بود. در آن بخش هایی که مدیریت جهادی

را انسان مشاهده کرد، پیشرفت‌ها را هم در آنجا مشاهده کردیم. این البته توصیه‌ی مخصوص سال ۹۳ نیست، هم عزم ملی و هم مدیریت جهادی برای امسال و برای همه‌ی سالهای پیش‌رو برای ملت ما مورد نیاز است.» (پیام نوروزی به مناسبت آغاز سال ۱۳۹۴، ۰۱/۰۱/۱۳۹۴)

«چالش‌های درونی ما اینها است: سرگرم شدن به اختلافات در داخل کشور؛ اختلافات فرعی و اختلافات سطحی، ما را سرگرم بکند، در مقابل هم قرار بدهد، تعارض به وجود بیاورد، ما را از مسائل اصلی و از خطوط اصلی غافل بکند؛ این یکی از مصادیق آن چالش اصلی است که عرض شد. از دست دادن انسجام ملت از چالشهای ما است. دچار شدن به تنبلی و بی‌روحیگی، دچار شدن به کم‌کاری، دچار شدن به یأس و ناامیدی، تصور اینکه ما نمیتوانیم، تصور اینکه تا حالا نتوانستیم؛ نخیر، همان‌طور که امام فرمودند ما می‌توانیم، باید عزم داشته باشیم، عزم ملی و مدیریت جهادی می‌تواند همه‌ی این‌گره‌ها را باز کند. اینها همه، آن چالش‌های درونی ما است که باید با اینها مقابله کنیم.» (بیانات در مراسم بیست و پنجمین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله)، ۱۴/۰۳/۱۳۹۳)

«ما اول امسال عرض کردیم «مدیریت جهادی»؛ این مدیریت جهادی مخصوص دولت نیست، شامل مجلس هم هست؛ طبعاً در حوزه‌ی کار مسئولیت خود مجلس، یعنی تقنین و نظارت که عمده‌ترین مسئولیتهای مجلس است. این مسئولیتها اگر به‌طور جدی، به‌دور از انگیزه‌های شخصی، به‌دور از هرچیزی جز انگیزه‌ی خدمت به مصالح کشور انجام بگیرد، بزرگ‌ترین کار جهادی است؛ کار جهادی یعنی این؛ انگیزه‌های گوناگون را نباید دخالت داد، اولویتها را باید نگاه کرد. من بر روی اقتصاد مقاومتی تکیه می‌کنم.» (بیانات در دیدار نمایندگان مجلس شورای اسلامی، ۰۴/۰۳/۱۳۹۳)

امروز شما جوان‌های این کشور، فعالان این کشور و مدیران جهادی‌باارزش، توانسته‌اید خودتان را به رتبه‌ی بالای ساخت نیروگاه‌های گازی - یعنی رتبه‌ی ششم دنیا - برسانید؛ یک شرکتی در آمریکا، شرکتی در آلمان، شرکتی در فرانسه، شرکتی در ایتالیا، شرکتی در ژاپن، ششمین در دنیا شما هستید؛ و شما نیروگاه‌های گازی را دارید می‌سازید؛ این خیلی مهم است. آن سال‌ها به ما می‌گفتند نمیشود، اما با پشتکار، با همت، با توکل به خدای متعال، با تشویق نیروهای

با استعداد، با عزم راسخی که مدیران ما به کار بردند، این کار اتفاق افتاد. من می خواهم بگویم عزیزان من! شما این سطحی را که امروز هستید، بکنید ده برابر؛ آن هم قابل اتفاق افتادن است، آن هم خواهد شد. (بیانات در دیدار کارگران در گروه صنعتی مپنا، ۱۰/۰۲/۱۳۹۳)

«عامل مهم مدیریت جهادی عبارت است از خودباوری و اعتماد به نفس و اعتماد به کمک الهی. اینکه من نام مبارک امام باقر (علیه السلام) و نام مبارک امیرالمومنین و تبریک ایام مبارک رجب را در طلوعه‌ی عرایض عرض می‌کنم، به خاطر این است؛ در همه‌ی کارها توکل به خدای متعال و استمداد از کمک الهی [کنیم]؛ به کمک های الهی اعتماد کنیم. [وقتی] شما از خدای متعال کمک می‌خواهید، راه‌ها به‌سوی شما باز می‌شود: (و من یتق الله يجعل له مخرجا، و یرزقه من حیث لایحتسب). این رزقی که در این آیه و در آیات دیگر گفته شده است، به شکل های مختلفی به من و شما می‌رسد؛ گاهی شما ناگهان در ذهنتان یک چیزی برق می‌زند، می‌درخشند، راهی باز می‌شود؛ این رزق الهی است؛ در یک برهه‌ی فشار، ناگهان یک امید و افری در دل شما به‌وجود می‌آید؛ این همان رزق الهی است». (بیانات در دیدار کارگران در گروه صنعتی مپنا، ۱۰/۰۲/۱۳۹۳)

«اقتصاد مقاومتی یک کلّ فراگیر است که از عرصه‌ی علمی تا عرصه‌ی فعالیتهای فنی، تا عرصه‌ی خدمات، تا عرصه‌ی بازرگانی و صادرات و واردات، تا عرصه‌ی آموزش در دانشگاه‌ها و دبیرستان‌ها، همه را شامل می‌شود. اگر ما جدی بگیریم، الان مثلا فرض بفرمایید گزارش می‌آید، حالا من نمی‌دانم، فلان دستگاه را یا فلان ابزار را یا فلان قطعه را که خیلی هم مهم است و کاربرد زیادی دارد، فرض کنید فلان دستگاه فنی ما دارد می‌سازد، خوبش هم می‌سازد، مپنا، آقای علی‌آبادی اینجا نشسته، من باب مثال؛ بعد همین را ما وارد کنیم. خوب این بد است. این ضد آن جهت‌گیری اقتصاد مقاومتی است. اقتصاد مقاومتی این چیزها را نفی می‌کند. اقتصاد مقاومتی اثباتی دارد و نفی‌ای. اثباتش همین است که ما یاد بگیریم که به سمت تولید داخلی رو بیاوریم. عمده تولید است». (گزیده‌ای از بیانات در دیدار عیدانه جمعی از مسئولان کشور، ۲۴/۰۱/۱۳۹۵)

«ما بالاخره تجارت خارجی داریم، واردات داریم، به یک چیزهایی احتیاج داریم که از خارج وارد کنیم، مجبوریم اینها را بخریم، اشکالی هم ندارد، لکن توجه کنیم که این خریدهای ما، قدرت

تولید داخلی ما را تضعیف نکند. فرض بفرمایید ما می خواهیم مثلاً هواپیما وارد بکنیم یا خریداری بکنیم؛ به ما گفته می شود -خود مسئولین دولتی میگویند- که اگر چنانچه فلان درصد از این قیمت را ما در صنایع داخلی هواپیما سرمایه گذاری کنیم، بیشتر از آنکه از خارج بخریم استفاده خواهیم کرد و تولید داخلی هم رشد پیدا می کند. اینکه ما همه چیز را از خارج وارد کنیم و نگاه نکنیم که این خرید ما، این واردات ما چه بلایی سر تولید داخلی می آورد خطا است؛ پس بنابراین در خریدها کاری کنیم که تولید داخلی تضعیف نشود». (بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم رضوی، ۰۱/۰۱/۱۳۹۵)

«توصیه ی من به مسئولین محترم کشور این است که این جنجال های روزنامه ای مربوط به انتخابات، سر اینها را گرم نکند، مشغول نکند؛ به فکر اقتصاد باشید. منابع را به سمت آنجایی هدایت کنید که باید هدایت کرد؛ یعنی به سمت تولید؛ چه تولید کشاورزی، چه تولید صنعتی. کشور با این عظمت، با این بزرگی، با این همه محصولات متنوع، آدم خجالت می کشد وقتی ببیند -حالا بنده در روزنامه می بینم، شماها در خیابان می بینید- انواع و اقسام میوه ی خارجی را در خیابان! پرتقال ما، سیب ما روی درخت میماند، آن وقت برویم میوه ی خارجی وارد کنیم؟ اینها را باید فکر کرد، اینها را باید کار کرد. ببرند منابع کشور را به سمت تولید، نه به سمت وابستگی بیشتر، نه به سمت واردات. آن وقت مسئله ای مثل مسئله ی انتخابات وقتی پیش می آید، همه ی حواس ها را پرت کند، همه [به آن] پردازند؛ خوب نه، این مسئله مسئله ی گذرا است؛ کسانی که باید فکر کنند دارند فکر می کنند، کسانی که باید عمل کنند دارند عمل می کنند؛ مسئولین کشور ذهنشان را به این چیزها مشغول نکنند. این چیزی است که من، هم به مردم عزیزمان عرض می کنم، هم به مسئولین محترم عرض می کنم: همه ی سیاست های ما، همه ی رفتارهای ما باید با توجه به وجود یک جبهه ی دشمن وسیع باشد؛ باید همه ی توجه ما به این باشد.» (بیانات در دیدار فرماندهان و کارکنان نیروی هوایی و پدافند هوایی ارتش، ۱۹/۱۱/۱۳۹۴)

«ما پول هایی داریم در خارج از کشور؛ [مثلاً] نفت فروخته ایم، پولش را به ما نداده اند. در قضیه ی برجام بنا بر این شد که این پول ها برگردد -البته اکثرش برگشته، اغلبش برگشته و دچار

مشکل است؛ دست آمریکایی‌ها را انسان مشاهده می‌کند پشت این [قضیه]؛ البته انگیزه‌های دیگری هم وجود دارد، لکن بدجنسی بعضی از دستگاه‌های آمریکایی موجب شده است که این پول‌ها برنگردد؛ لکن بالاخره برخواهد گشت - وقتی که این پول‌های موجود ما در خارج که حالا هر چند ده میلیاردی که هست برگشت، در مصارفی به کار نرود که این پول هدر بشود. این پولی است که وارد کشور می‌شود، کشور نیاز دارد و در درجه‌ی اول مثلاً تولید است؛ مواظب باشند این پولی که وارد می‌شود، هدر نرود، از بین نرود، صرف خریدهای بی‌مورد، صرف کارهای بی‌جا، صرف اسراف‌ها نشود؛ یعنی مدیریت منابع مالی‌ای که از بانک‌ها و مراکز خارجی به کشور وارد می‌شود.» (بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم رضوی، ۰۱/۰۱/۱۳۹۵)

«سال ۹۳ هم در عرصه‌ی داخلی و هم در عرصه‌ی خارجی و بین‌المللی برای کشور ما سال پرماجرایی بود؛ چالش‌هایی داشتیم، پیشرفت‌هایی هم داشتیم؛ ما در اول سال ۹۳ با توجه به همین چالش‌ها بود که عنوان سال را گذاشتیم «عزم ملی و مدیریت جهادی». با نگاهی به آنچه در سال ۹۳ گذشت، مشاهده می‌کنیم که عزم ملی بحمدالله بروز و ظهور داشت. ملت ما عزم راسخ خود را هم در تحمّل برخی مشکلاتی که برای او وجود داشت نشان داد، هم در روز بیست و دوم بهمن، در روز قدس و در راهپیمایی عظیم اربعین این عزم را، این همّت را از خود بروز داد و نشان داد. مدیریت جهادی هم در برخی از بخش‌ها بحمدالله بارز و آشکار بود. در آن بخش‌هایی که مدیریت جهادی را انسان مشاهده کرد، پیشرفت‌ها را هم در آنجا مشاهده کردیم. این البته توصیه‌ی مخصوص سال ۹۳ نیست، هم عزم ملی و هم مدیریت جهادی برای امسال و برای همه‌ی سالهای پیش‌رو برای ملت ما مورد نیاز است.» (پیام نوروزی به مناسبت آغاز سال ۱۳۹۴، ۰۱/۰۱/۱۳۹۴)

جدول تحلیل داده‌ها

مفهوم	زیرمقوله	مقوله	تئوری
<ul style="list-style-type: none"> * کارهایی در زمینه‌های زیرساختی * خدمات در زمینه علم و فناوری * موفقیت‌های نظام اسلامی * ضعف‌های مدیریتی * ویژگی‌های مدیر * مشکلات جامعه * ظرفیت‌های کشور * خواسته‌های مسئولین برای ملت * دشمنی دشمنان * وظیفه مسئولین * وظیفه آحاد مردم * وظیفه جوانان * اقتصاد مقاومتی * بایسته‌های فعالیت‌های اقتصادی * صادرات * واردات * قاچاق * نفت * شاخصه‌های تولید ملی * امکانات مورد نیاز تولید * انتخابات‌های ایران * بایسته‌های انتخابات * پیش‌بینی رهبری در انتخابات * دستاوردهای انتخابات 	خدمات نظام جمهوری اسلامی ایران	مدیریت صحیح	مدیریت صحیح کشور
	مدیریت کشور		
	شرح وظایف		
	اقتصاد	اقتصاد	
	تولید		
	انتخابات	انتخابات	

مبحثی که مقام معظم رهبری در مورد آن سخنرانی ایراد کردند مدیریت صحیح کشور بود که در روش تحلیل محتوا به عنوان تئوری در نظر گرفته و شامل ۳ مقوله مدیریت صحیح، اقتصاد و انتخابات می باشد.

مقام معظم رهبری خدمات نظام اسلامی ایران را در قالب مفاهیمی همچون: کارهایی که در زمینه های زیرساختی کشور انجام گرفته است، خدماتی که در زمینه علم و فناوری انجام شده و همچنین موفقیت های نظام اسلامی را مطرح می کنند.

ایشان در مدیریت کشور مفهوم های ضعف های مدیریتی، ویژگی های مدیر، مشکلات جامعه، ظرفیت های کشور، خواسته های مسئولین برای ملت و دشمنی دشمنان را بیان می دارند. رهبر شیعیان جهان در بخشی از سخنان خود به شرح وظایف مسئولین، وظایف آحاد مردم و وظایف جوانان می پردازد.

ایشان در بخش مباحث اقتصادی دو زیر مقوله اقتصاد و تولید را مطرح می کنند که در بخش اقتصاد به مباحث اقتصاد مقاومتی، بایسته های فعالیت های اقتصادی، صادرات، واردات، قاچاق و نفت می پردازند و در بخش تولید نیز از شاخصه های تولید و امکانات مورد نیاز آن مباحثی را ارائه می دهند.

حضرت آیت الله العظمی خامنه ای در پایان سخنان خود وارد بحث انتخابات شده و مفهوم هایی از قبیل: انتخابات ایران، بایسته های انتخابات، دستاوردهای انتخابات سخنرانی را ایراد می فرمایند و پیش بینی لازمی را مطرح می کنند.

بحث و نتیجه گیری

یافته های این مطالعه نشان می دهد که مقام معظم رهبری تکیه کلام شان بر مدیریت صحیح کشور بوده است. در این راستا به مسئولین گوشزد کرده است که با توجه به مقوله اقتصاد مقاومتی، یک سری بایسته هایی را در فعالیت های اقتصادی بکار ببندند. همچنین با آماده ساختن امکانات مورد نیاز تولید، شاخصه های تولید ملی را افزایش دهند. و نیز سفارش اکیدی را بر رونق صادرات داشتند و بر اقتصاد متکی بر نفت، واردات بی رویه و قاچاق، تذکرات لازم را بیان داشتند.

همچنین با بیان ظرفیت های کشور و خدمات در زمینه علم و فناوری و موفقیت های نظام اسلامی، وظایف هریک از مسئولین و آحاد مردم را برای اداره کشور تشریح کردند. ایشان ضمن بیان اهمیت انتخابات، دستاوردها و بایسته های انتخابات را مطرح کرده و توصیه هایی به مسئولین برای اداره انتخابات و سالم برگزار شدن آن و همچنین نکاتی را به مردم گوشزد کردند.

منابع

- ۱- ضیغمی رضا و همکاران، (۱۳۸۷) تحلیل محتوا، نشریه پرستاری ایران بهار ۱۳۸۷، دوره 21، شماره 53
- ۲- فراهانی علی و همکاران (۱۳۹۰)، تحلیل محتوای کارکردی کتاب های ریاضی مقطع ابتدایی دانش آموزان کم توان ذهنی، نشریه علمی-پژوهشی دانش شناسی (علوم کتابداری و اطلاع رسانی و فناوری اطلاعات). زمستان ۱۳۹۰، دوره 4، شماره. 15
- ۳- نیوتن، ویلیام لارنس، (۱۳۹۰) شیوه های پژوهش اجتماعی: رویکرد کیفی و کمی، ترجمه حسن دانایی فرد و حسن کاظمی، تهران، مهربان نشر.
- ۴- دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای، <http://farsi.khamenei.ir/>